

Леся Українка і О. Кобилянська у площинах автобіографічних наративів (постановка питання)

У статті в порівняльному контексті розглядаються особливості самопредставлення Лесі Українки та О. Кобилянської в мемуарних текстах (автобіографії, листування). Як психобіографічний чинник акцентується проблема вираження власної індивідуальності. Вагомими тут постають усі приватно-публічні профілі: людської індивідуальності, жіночої сутності, творчої свідомості. Розрив з авторитетами, що домінує скрізь і завжди, важливий для кожної з названих іпостасей особистості, зокрема для її інтеграції. Визначальною ця потреба стає для митця. Особливо коли соціальні, культурні авторитети представляють ще й чинники скерування – заохочення – контролю у царині творчого.

Ключові слова: доля, родина, творчість, стосунки, біографія, психологія, талант, ім'я.

У другому листі до Ольги Кобилянської (перший було переслано через М. Павлика) Леся Українка задля, сказати б, знайомства береться «урівнювати» свої та адресатки стартові життєві позиції. Оскільки йшлося про літературу, головний для обох модус існування, то й розмову ведено, мовляв дописувачка, в «урочо-поважнім» тоні. На журливий докір, що досвідченіша, зокрема й у національним культурним просторі, колега своєчасно не «подала братньої руки помочі», надійшла відповідь, яку, звісно, за бажання, можна витлумачити і розрадою, і заохоченням, і навіть виправданням. Передусім же тут варто добачити реальну оцінку подій. Бо справді, те, що сталося, сталося на краще і «Ви тепер маєте ту гордість, яку не кожний має, Ви самі створили собі свою долю і нікому не завдячуєте її. Крім того, вірте мені, чужа поміч, властиве, не поміч: мені легко було вийти на літературний шлях, бо я з літератської родини походжу, але від того не менше кололи мене поетичні терни, а власне, невіра в свій талан, трудне шукання правого шляху і тисячі інших, про які не буду Вам говорити, бо Ви їх, певне, знаєте. Що значить признання цілого світу, коли автор сам не вірить в свою силу?» [3, с. 482].

Зачеплені у листі теми по лінії екзистенційно-біографічній опираються на два рівнозначимі наріжники: родина в усій дійсній

потузі її скерувань, потенцій і меж та доля як реальна і водночас ірреальна сила, що буває упокорено-веденою обранцем, та зазвичай веде його сама.

Контroversійна, але ж яка актуальна на тоді східна мудрість, за якою власний рід жінка числить від своїх дітей, а чоловік від своїх батьків, зазнає у добу порубіжжя коли не спростування, то переоцінки чи бодай кореляції. Пропозиція і позиція, звично-патріархально трактована несуттєвою, а тому мало перспективною альтернативою усталеному плинові речей, таки була не відхиленням і/чи капризом, а необхідним доповненням природної суті буття. Виявляється, що ушляхетнити (поняття вжито у духовному сенсі) свій рід з не меншим успіхом під силу і жіноцтву. І поряд з традиційними чинниками заохочення, такими як «обов'язок», «відповідальність», «гідність», «змагання» стає, а то й вивищується потреба органічної, Сковорода сказав би «сродної», самореалізації.

Звідси й інтерес до генеалогії, тобто цілком актуального досвіду, зокрема відповідних власному життєвому виборові паростей родинного древа. Чи йшлося тут до potwierдження давності й шляхетності походження? Запевне, що не було це самоціллю (згадати хоча б подив Кобилянської перед закидами (!) від С. Єфремова у «аристократизмі»). А коли і йшлося, то не тією мірою, як до цього змагав дехто з чоловіків: М. Коцюбинський чи О. Кандиба (Олесь), наприклад. Хоча більшість спокійно, а не рідко й уповні акцентовано виявляли приналежність (іноді не лише з походження) селянському, В. Стефаник, В. Винниченко, або різночинницьки-міщанському, А. Кримський, П. Карманський, світам. Таки справді, за Лесею Українкою повторюючи, «батьківськеє надбання не абищо». І навіть попри щирий демократизм стосунків і поведінки, жінки уповні усвідомлювали кому по крові, а отже, й традиціями спадкують.

Важило тут і чужинецьке коріння власного роду рівно ж як органічність його вростання у питомий український ґрунт. Балкано-грецьке походження Косачів-Драгоманових, що тяглося у глиб віків, для їхніх нащадків межі ХІХ–ХХ ст. було не так предметом станових гордощів, як стриманої, іноді то й з поблажливим усміхом поваги. Звичайно, діти знали сімейну історію з якої, проте, ніколи не робилося культу. Так, Леся Українка могла і півжартома, і серйозно виводити свої лінгвістичні й літературні здібності від грецьких драгоманів / перекладачів. А небіж по молодшому братові Юрій ще й

вказував на спорідненість Косачів з поетами-псевдокласицистами О. Лобисевичем та О. Псьол. Також і Кобилянській залежало аби за слушної нагоди згадати покровенство по лінії матері з німецьким драматургом-романтиком З. Вернером. Але обом, що зрозуміло, ближчим виявилися покоління дідів і батьків. І акцент робився на соціополітичних, а не лише культурних сферах діяльності; як-от генеалогічний вектор ведений од «декабристів, соціалістів-емігрантів і радикалів-засланців» [5, XII, с. 65].

Тому й цілком закономірними постають спроби самопредставлення – доривчі, у першому, і жанрово акцентовані, у другому випадках – «через», точніше, «від» попередників. Була у цім не так жіноча беззахисність, іноді узята за безпорадність, як суто людська прив'язаність, закорінення у чомусь тривкому, справжньому. Особливо вагомим це виглядає щодо Лесі Українки. І то зважаючи на її початкову критико-публічну презентацію (як ще однієї, наймолодшої і, вочевидь, найслабшої з відомої родини), і з огляду на послідовну нехіть до «біографічного афішування». Одне напряду пов'язане з іншим, як то було і з Людмилою Старицькою, представницею не менш древнього походження і знаного в літературі роду. В обороні перед Осипом Маковеем, рецензентом «На крилах пісень», свого права конфіденційності ужито аргументів суперечливих. І то не лише для адресата: «Я не згідна з тим, щоб для зрозуміння чийх-небудь віршів треба знати життєпис автора. Невже справді ми, поети, [...] мусимо жити завжди “на розпутті великому” і віддавати людям на осуд, – скажу навіть на поталу, – не тільки свої думки й роботу, а навіть все життя. Не знаю, як для кого, а для мене та хвилина, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя, дарма, що в моїй біографії не знайшлось би нічого ні особливо цікавого для людей, ні надто ганебного для мене самої» [3, с. 199].

Згадана ж суперечність торкається іншого переконання, ба навіть відчуття авторки, що її особистість якнайповніше відкрита у творчості, а відтак не потребує документалізації приватним. А коли так, то публічність ні літератору, ні його творінню зашкодити аж ніяк не годна, а навпаки, тільки допоможе. У цьому, зокрема, була переконана Кобилянська, скеровуючи свого чеського прихильника Франтішка Ржегоржа до О. Маковея, котрий, запевняла, знає її найкраще і як людину, і як митця. Аргументовано ж цю позицію просто й переконливо: «Мені здається, що до оцінки творів якого-небудь

писателя є дуже важна річ подавати і характеристичні епізоди з життя авторів, а головне і обставин, в яких жив» [1, V, с. 317]. Інша річ, що «Самому авторові публіці про себе оповісти – се доволі тяжко. Передусім питає він, що їй сказати, що би їй цікаве було, і чого би вона хотіла знати» [1, V, с. 213]. Останній з цитованих уступів – звернення до болгарських читачів, написане на замовлення теж іноземця й колеги Петка Тодорова.

У виробленні двох означених позицій важать і особливості вдачі (темперамент, психотип), і середовище зростання та виховання, і публічна традиція, ба навіть мода. А все ж визначальними є культурні умови задані епохою «fin de siècle» і саме жіноцтвом прийняті й сприйняті якнайповніше. Про що б не писав письменник-модерніст, а так чи так він завжди пише про себе. Тому й видається позиція Кобилянської більш послідовною. Адже її власноручні життєписи, купно з такими оповіданнями як «Доля» чи «Думи старика», постають не тільки узвичаєного жанру *sigillum vitae*, а й значущими своєю суттю й формою творами-свідченнями. Що могло б вийти з-під пера Лесі Українки? Допевно речі не менш знакові. Недарма М. Євшан просто випрохував у неї автобіографію, запевняючи, що таки отримав згоду. Документально це не підтверджено; тут сумнівалася й О. Косач-Кривинюк. А з огляду на послідовність, з якою авторка уникала «печатної прилюдності», навіть вже у 1910-х рр., свою позицію вона не переглянула. Лишила цю справу біографам.

Ще одним логічно-жіночим аргументом, чинним і для подруги, виступало ствердження цілковитої непримітності, себто зовнішньо незначущої подієвості власного існування, його замкнутість, одірваність, монотонність. (У цьому – яка послідовність! – на думку критики, полягали й вади їхніх «жіночих писань»). «Я про себе не маю що багато сказати» – відкриває Кобилянська дебютну біографічну річ, накресливши, перед тим, стандартний план такого жанру текстів. – «Звичайно зачинають тим, що автор родився, хто були його родичі, які студії побирав він, під якими обставинами почав писати, котрі писателі і керунки впливали на нього; а потім – якому напрямові прилучився він і що хоче своїми творами нового сказати» [1, V, с. 213]. Загально можна погодитись, що авторка дотримується заявленої структури. З таким хіба уточненням, що у спробах 1902–1903 рр. акцент покладено на внутрішніх інтенціях буття митця, тоді як два десятиліття по тому ваги

набирає і суто фактографічний матеріал, годний також до «паспортних» характеристик.

Праця 1921 р., підготовлена на прохання С. Смаль-Стоцького, як і останній такого плану виступ, оприлюднений шістьма роками пізніше, відкриваються екскурсами в сімейну історію Кобилянських-Вернерів. Історію, для читачів доби міжвоєнної давню й екзотичну, а для самої авторки – справжню (єдиносправжню?), реально значущу. Чи були то спроби осмислити своє буття, оцінити й переоцінити все, що сталося, і наважитись збагнути, чому сталося саме так, а отже, пережити усе заново? Окрім усього, мабуть, так. Бо ж поставлене ще у далекій юності питання, що насправді визначає шлях людини – «доля чи воля?» – усе не мало однозначного розв'язку. Але чи варто те, що озвучує дев'ятнадцятирічна письменниця вустами своєї Ядвіги Клейн – «О Боже, чи ти мені призначив долю, чи люди дали мені її, чи моя власна голова і серце?» [2, III, с. 605] – уважати варіантами буттєвих дилем? Або лишень цим? І, зрештою, хіба знайдена автотиповою у цієї повістярки героїнею відповідь могла пояснити найголовніше, тим паче заспокоїти? «Нема ніякої долі! Доля людини – це її воля, тільки те, що в чоловіка зветься волею, у нас (жінок. – Р. С.) долею називають» [2, III, с. 605]. Як було перечитувати ці слова майже з півстолітньої відстані без того, аби не вийти на їхню, означену вже й тоді, у повісті, найсокровеннішу суть: чи заслуговує людина на те, що має? І вже залежно від цього спробувати збагнути, що ж сформувало, популярне у тім часі слівце, «викувало» *саме таку* волю, яка обрала, прийняла і вижила *саме таку* долю.

Кладучи в основи концепти «вибору», «прийняття» і «відповідальності», варто бути свідомим, і це не зайве ще раз підкреслити, вольового начала у конституції такого типу особистості. Направду, як твердили мудрі, кожне таке життя це боротьба й зусилля бути собою. Якої природи і як рано запалюються у людині ті сили, що ними горить вона упродовж земного часу, можна зрозуміти хіба удавшись до аналізу того, що психоаналітик і філософ К. Ясперс називав «засобами формування самого себе». Безцінним матеріалом тут пора дитинства – основа концептуалізації людського характеру, або ж долі, коли говорити загальніше.

У найбільшому обсягом автожиттєписі О. Кобилянська робить пояснення, що аж ніяк не випадає брати реверансом перед аудиторією: «Забираючися до писання своєї біографії, я не могла не спізнати хоч

одним словом ту свою матір, вдачі котрої я чи не все своє єство завдячую, і вічно трудящого батька» [1, V, с. 229]. Дисбаланс поміж прикладеними до найрідніших характеристиками упадає в око і не спорядженому психоаналітичною оптикою читачеві. А спроби тих, хто нею володіє зазвичай скеровуються на опис конфліктів, ситуацією інспірованих. Дійсно, своєрідність (візьмім для початку нейтральний термін) узаємин поміж батьком і донькою Кобилянськими, як і матір'ю та донькою Косачами, розкриває таким пошукуванням неосяжні простори. Але в азарті гону не варто пускатися берега наукової валідності.

Наскільки вичерпним, під вектором входження людини / жінки патріархального суспільства у його публічну сферу через постать глави роду (узвичаєний за цих умов шлях), виглядатиме спостереження М. Павлишина, питання, як може видатися, зовсім не другорядне. Свої попередні міркування учений резюмує так: «Отже, догоджаючи народницьким смакам своїх уявних співбесідників, Кобилянська створила про себе розповідь, що була прийнятна для сучасників, які перебували в ідеологічно протилежних, але в дечому напрочуд споріднених оточеннях» [4, с. 52]. Мабуть-таки, ідеологія, далі автор говорить про вироблений за радянських часів образ, мала для аполітичної письменниці коли не другорядну, то зовсім не головну роль. Вона, хіба, могла розширити батьків «послужний список» – відстоювання інтересів селян у конфліктах з панами, боротьба з тогочасним кримінальним елементом тощо – ще й вказівками на його громадсько-культурну діяльність. От як у випадку чільної ініціативи будівництва у Кімполунзі уніатського храму й гуртуванні православно-русинського люду. Але політичні уподобання Юліана Яковича, а був він, москвофілом, не акцентувалися. Уже швидше на цьому зауважували знайомі, приміром, Леся Українка у своїх чернівецьких враженнях: «75-літній патріарх трохи консервативного “староруского” напрямку (остатні події в Росії зовсім збивають його з староруского тропу, і він вже, очевидно, сам не знає, що робити з своїми “твердими” симпатіями)» [5, XI, с. 258]. Тому визначальними для Ольги стали приватно-психологічні чинники. І саме у цім напрямі вона долатиме, одриватиметься (і перемагатиме?) зв'язки з батьком, тобто його впливи і владу над собою.

Російська ситуація, в її об'єктивному, а не пропагандистськи-бравурному світлі (Ю. Кобилянський читач москвофільської преси)

стає йому відомою зокрема й у викладі гості з Наддніпрянщини. Мабуть, розмови Лесі Українки з «патріархом» не були аж такими радикальними чи навіть одвертими, як з людьми ближнього кола, та все ж захитали літами гартовану «твердість». І водночас важко уявити щось подібного поданому буковинською подругою у «атестаціях» Петра Антоновича, коли б такі з'явилися з-під пера його найстаршої доньки. Натомість існують розлогі й довіри гідні свідчення доньки підстаршої, людини і родинно, і духовно-психологічно чи не найближчої сестрі. І свідчення ці в усьому прихильні; навіть без контрасту з доривчо-нейтральними (окремої мемуарної праці, попри задум, так і не буде написано) спогадуваннями матері. А з матір'ю, як знаємо, Ларисі Косач і доведеться вести такі ж, як подрузі з батьком, «справунки».

Висновки. Щоденники, автожиттеписи, епістолярій, художні тексти, а ще свідчення сучасників дають багатий матеріал для біографічних, передовсім психоаналітичних студій над періодом формування творчої індивідуальності. Чимало у цьому напрямі вже зроблено Особливою глибиною і ретельністю, що, вочевидь, і не дивно, вирізняються праці жінок-дослідниць Т. Гундорової, Г. Левченко, Н. Зборовської, О. Забужко). А все ж глибшого аналізу вимагають ті важковловні структури, що безпосередньо пов'язані з конститутивною динамікою людського Я. Допомогти цій роботі, хоч і ускладнивши її, можуть взаємонакладання й взаємопроекції досвіду Іншої. Досвіду близького і водночас відмінного у суті своїй, але так само взятого поважно в усій глибині й своєрідності. А ще у намаганнях вловити плинність особистості (точніше особистість у її плинності), слід, як підкреслював Ясперс, зважати на векторність трансцендентальних форм, які, власне, й уможливають специфіку зв'язків індивід – світ. З'ясувавши цю специфіку, «ми, за тенденцією, виходимо за межі будь-яких зв'язків між суб'єктом і об'єктом та спрямовуємо свій погляд на те, що називають зусиллями, засадами, ідеями, духом. Усе це, як таке, є непізнаваним, бо воно – нескінченне і вичерпно зафіксувати його у поняттях не можна, однак оцю взаємозалежність об'єктивних структур у роздвоєнні суб'єкта і об'єкта можна усвідомлювати й типологічно описувати лише настільки, наскільки вона є виразом і виявом отих зусиль» [6, с. 37]. Чи можна духовно-буттєву – головну – реалізацію індивідуума, спеціально жінки, відстежити бодай у періодах, коли не «в потоці» й може показати шлях та виявлені на ній зусилля дослідника.

Література

1. Кобилянська О. Твори: У 5 т. Київ: Держлітвидав України, 1962–1963.
2. Кобилянська О. Зібрання творів: У 10 т. Чернівці: Букрек, 2013–2017.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Репринт. вид. Луцьк: ВАТ Вол. обл. друк., 2006. 928 с.
4. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. Харків: Акта, 2008. 357 с.
5. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Київ: Наук. думка, 1975–1979.
6. Ясперс К. Психологія світоглядів / Пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук. Київ: Юніверс, 2009. 464 с.

References

1. Kobulsnska O. *Tvory* [Collection works]. Kyiv, 1962–1963, vols. 1–5. (in Ukrainian).
2. Kobulsnska O. *Zibrannia tvoriv* [Collection works]. Chernivtsi, 2013–2017, vols. 1–10 (in Ukrainian).
3. Kosach-Kryvyniuk O. *Lesia Ukrainka: Khronolohiia zhyttia i tvorchosti* [Lesya Ukrainka: Chronology of life and creation]. Lutsk, 2006, 929 p. (in Ukrainian).
4. Pavluchin M. *Olga Kobulsnsca: prochutania* [Olga Kobulsnsca: ridding]. Charciv, 2008, 357 p. (in Ukrainian).
5. Ukrainka Lesia. *Zibrannia tvoriv* [Collection works]. Kyiv, 1975–1979, vols. 1–12. (in Ukrainian).
6. Yspers K. *Psuchologia svitoglydiv* [World view's psychology]. Kyiv, 2009, 464 p. (in Ukrainian).

Serhiy Romanov. Lesya Ukrainka and Olga Kobylyanska Over Autobiography Spaces (Question Setting). In the article the Lesya Ukrainka's and O. Kobylyanska's self-presentation in non-fiction writing (autobiographies, letters) in comparative context are analysed. There is main problem of self-expression (this is psychological and biographical factors). The equally important are all private and public markers: human individuality, women essence and creative consciousness. The rupture from the predominating authority is very important for all of called factors of personality, specifically for the integration of personality. This need is very important for an artist, particularly when family, cultural, social authorities, represents of the factors of direct – encouragement – control – in art area. Then the liberation from external dependence is not only sublimation over writting space, but also the guarantee of this process. For two writers this process manifested itself in quests and final confirm of the literary style.

Key words: fate, family, creation, relationship, biography, psychology, talent, name.

Романов Сергій Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID ID: 0000-0003-1404-4584*; sergmr@ukr.net